

[Idéburna skolor och fristående skolhuvudmän]

Studie från Arbetsgivarföreningen KFO

Innehåll

1. Sammanfattning	3
2. Syfte	4
3. Metod	5
4. Förändrade villkor för friskolor	7
5. Skelsektorn uppdelad efter kommunala och enskilda huvudmän läsåret 2017/18	8
6. Den fristående skelsektorn uppdelad efter huvudmännens juridiska form 2017/18	10
7. Utveckling över tid	13
8. Särskolan	18
9. Vad utmärker de idéburna huvudmännen?	20
10. Analys	22
11. Källor och intervjuade personer	26

1.

Sammanfattning

- Friskolesektorn har genomgått en drastisk förändring där de idéburna skolorna minskat i relation till aktiebolagsskolorna.
- Förändringen gäller framför allt grundskolan. I gymnasieskolan har aktiebolagsskolorna sedan tidigare en dominerande position inom friskolesektorn.
- Orsaken till att de idéburna skolorna tappar i relation till aktiebolagsskolorna beror på att tillväxten av nya fristående skolor främst består av aktiebolagsskolor. De idéburna skolorna har inte minskat i antal men som andel av en växande friskolesektor.
- I grundskolan består de idéburna skolorna i huvudsak av skolor som drivs av ideella föreningar, ekonomiska föreningar och stiftelser. Dessa tre delar är ungefär lika stora. Den största minskningen har skett inom idéburna skolor som drivs som ekonomiska föreningar. Inom denna grupp finns de kooperativa skolorna.
- I gymnasieskolan domineras den idéburna sektorn kraftigt av stiftelseskolor. Även i gymnasieskolan har andelen skolor som drivs som ekonomiska föreningar minskat.
- Orsakerna till att de idéburna skolorna minskar i relation till aktiebolagsskolorna är flera. En är att de politiskt beslutade regelverken gynnar aktiebolag framför idéburna företagsformer. En annan orsak är att aktiebolagsskolorna har incitament för att expandera medan de idéburna skolorna ofta främst vill försvara och utveckla en pedagogisk eller organisatorisk idé. En tredje orsak är att de aktiebolagsskolorna och i synnerhet de stora koncernerna byggt upp en stark lobbyapparat för att försvara sina intressen medan de idéburna skolorna inte har samma resurser för att driva opinion.
- Även inom grundsärskolan och gymnasiesärskolan dominerar aktiebolagen kraftigt inom friskolesektorn.
- I denna studie görs en uppdelning av aktiebolagsskolor och idéburna skolor där de idéburna består av skolor som drivs av ideella föreningar, ekonomiska föreningar, stiftelser, trossamfund och SVB-aktiebolag. Denna uppdelning fungerar för att åskådliggöra stora mönster och förändringar, däremot är den mindre lämplig när en enskild skola ska beskrivas. Det finns dels ideella och ekonomiska föreningar som äger aktiebolagsskolor och där idéburna perspektiven präglar verksamheten, dels finns exempelvis stiftelser med nära kopplingar till stora aktiebolagskoncerner och där verksamheten fungerar som ett understöd åt kommersiell verksamhet.

2.

Syfte

I den allmänna debatten klumpas ofta alla fristående skolor samman. Det finns emellertid starka skäl att skilja de affärsdrivande aktiebolagsskolorna från den idéburna sektorn.

Syftet med denna studie är att närmare granska hur de olika delarna av friskolesektorn har utvecklats och hur sektorn ser ut idag. Fokus är hur den idéburna sektorn förändras i relation till aktiebolagsskolorna. En annan ambition är att peka på och analysera orsakerna till förändringarna.

3.

Metod

Studien bygger i huvudsak på statistiskt material från Skolverkets databaser, men också på uppgifter från SCB:s företagsregister och offentliga utredningar. Som underlag för studien har också ett antal personer intervjuats. Både källor och intervjuade personer redovisas i källförteckningen.

En avgörande metodologisk fråga är hur idéburna skolor respektive kommersiellt drivna skolor ska definieras, liksom vilka begrepp som ska användas för att definiera dessa kategorier.

I Skolverkets rapport, *Enskilda huvudmän och skolmarknadens ägarstrukturer (2012)*, finns en uppdelning av skolhuvudmän som är ”företag” respektive de som är drivna ”ideellt”. I denna uppdelning hamnar ekonomiska föreningar i kategorin företag. I själva verket utgör de ekonomiska föreningarna ofta en mellanform. Ofta är dessa skolor kooperativ och i en bemärkelse företag men i en annan bemärkelse medlemsdrivna demokratiska organisationer utan vinstsyfte.

I den här studien gör vi istället en uppdelning mellan aktiebolagsskolor och idéburna. Till de idéburna skolorna räknas de som drivs av ideella föreningar, ekonomiska föreningar, stiftelser, trossamfund och SVB-aktiebolag. Även denna uppdelning är dock problematisk. För det första kan det bland annat finnas stiftelser som i sin tur ägs av aktiebolag och där verksamheten fungerar som stöd åt vinstdrivande aktiebolag. För det andra kan det finnas ideella föreningar eller ekonomiska föreningar som äger aktiebolag med skolverksamhet. I dessa aktiebolagsskolor kan huvudägarnas idéburna syfte prägla verksamheten, trots att det i aktiebolagslagstiftningen står att ett överordnat mål för aktiebolag ska vara att skapa vinst. Vinsten delas i dessa fall ut till den ideella och helägande huvudmannen.

En möjlighet hade varit att istället betona de fristående skolornas karaktär, om vinsten är ett mål eller ett medel. Men det skapar nya metodologiska problem. Hur bedöma om en skola uppfattar vinsten som mål eller som medel för verksamheten? Vilka kriterier ska användas? Med en sådan ansats skulle det vara nödvändigt att formulera dessa kriterier och sedan göra en bedömning av varje enskild skola.

3. Metod

Syftet med denna studie är emellertid inte att kategorisera varje enskild huvudmäns karaktär utan att beskriva övergripande mönster och tendenser. I detta fall är det därför rimligt att hålla fast vid den stipulativa definitionen, att aktiebolagsskolor skiljs från idéburna och där de idéburna är allt som inte är aktiebolag. Som nämnts ovan finns undantag när denna kategorisering fungerar mindre bra, men dessa undantag skymmer knappast den övergripande bilden. Denna uppdelning fungerar med andra ord bra när mönster och tendenser ska beskrivas, men är alltför generaliserande när en enskild skola ska beskrivas. Det förefaller också som att en uppdelning efter associationsform fungerar bra för att grovt urskilja idéburna skolor; däremot skulle en sådan uppdelning fungera sämre inom andra delar av välfärdssektorn där det exempelvis finns flera kommersiella vårdbolag som har den juridiska formen ekonomisk förening, liksom fler helägda dotteraktiebolag till idéburna moderorganisationer.

Problem som har att göra med hur gränsdragningen för vad som är en idéburen skola återkommer på några ställen längre fram i studien. Dessa frågor diskuteras också utförligt exempelvis i propositionen "En politik för det civila samhället" (2009/10:55) samt i den pågående utredningen dir. 2018:04 Idéburna aktörer i välfärden.

4.

Förändrade villkor för friskolor

I början av 1990-talet fanns det cirka 70 fristående grundskolor i drygt 40 kommuner i Sverige, alla ideellt drivna. Vanligast var Waldorfskolor, konfessionella skolor och Montessoriskolor. Det fanns även ett antal skolor som inte hade någon särskild pedagogisk inriktning. I och med friskolereformerna 1992 ändrades förutsättningarna radikalt för de fristående skolorna. Besluten om tillstånd flyttades till Skolverket, de fristående skolorna undantogs från i stort sett hela skollagen och de fick kraftigt höjda bidrag i och med skolpengssystemet.

Dessa beslut startade en snabb tillväxt av fristående skolor. Till att börja med var det skolor med alternativ pedagogik och ideellt drivna skolor som startade. De drogs ofta igång av hängivna och skolintresserade skolledare och lärare. Ibland var det också nedläggningshotade byskolor som togs över av olika föräldragrupper och ombildades till fristående skolor. Det var stiftelser och ideella föreningar som var de första fristående huvudmännen.

Friskolebesluten innebar även att det blev möjligt att tjäna pengar på att driva skolor och det medförde att aktiebolag startade skolor. Redan 1993 bildades Skolbolaget Vittra till exempel. Efter 1997, när nivån på skolpengen höjdes till 100 procent av genomsnittsnivån för en normalelev i de kommunala skolorna, växte skolaktiebolagen snabbt och i slutet av 1990-talet hade flera skolkoncerner bildats. Under de första åren av 2000-talet växte sedan en rad stora skolkoncerner fram. Den snabbaste utvecklingen för aktiebolagen skedde i gymnasieskolan där de ekonomiska villkoren och regelverket var mest fördelaktigt.

5.

Skolsektorn uppdelad efter kommunala och enskilda huvudmän läsåret 2017/18

Skolverkets sammanställning för läsåret 2017/18 visar uppdelningen mellan de kommunala och de enskilda huvudmännen per skolform. Enskilda huvudmän innefattar både vinstdrivande och idéburna aktörer. I grundskolan hade de enskilda huvudmännen cirka 15 procent av eleverna och i gymnasieskolan hade de drygt 26 procent. Cirka 20 procent av barnen i förskolan gick hos en enskild huvudman.

I grundskolan hade de 581 enskilda huvudmännen 820 skolenheter. I gymnasieskolan hade 208 huvudmän 433 skolenheter. I förskolan hade 2029 huvudmän 2693 förskolenheter.

I grundsärskolan gick 5,3 procent av eleverna hos en enskild skolhuvudman och i gymnasiesärskolan var andelen 9,2 procent. De 28 huvudmännen i grundsärskolan hade 34 skolenheter och i gymnasiesärskolan hade 27 huvudmän 32 skolenheter.

Siffrorna ovan visar genomsnittet för Sverige men skillnaderna mellan kommunerna är betydande. Den kommun där grundskolan ligger högst har cirka 45 procent av sina elever i fristående skolor och den som har lägst har inga. I det län som ligger högst, Stockholms län, går cirka 24 procent av eleverna i en fristående grundskola. I gymnasieskolan varierar andelarna från 0 till cirka 65 procent. I Stockholms län går 44 procent i en fristående gymnasieskola.

SKOLFORM				Antal förskole- och skolenheter/ fritidshem		Antal huvudmän
Huvudman		Antal barn/elever	Procent		Procent	
FÖRSKOLA		509 784		9 791		2 319
därav	Kommun	408 356	80,1%	7 098	72,5%	290
	Enskild	101 794	20,0%	2 693	27,5%	2 029
FRITIDSHEM		484 399		4 255		851
därav	Kommun	424 366	87,6%	3 552	83,5%	290
	Stat	352	0,1%	14	0,3%	2
	Enskild	59 681	12,3%	689	16,2%	559
FÖRSKOLEKLASS		119 076		3 621		768
därav	Kommun	106 193	89,2%	3 028	83,6%	290
	Stat	46	0,0%	10	0,3%	2
	Enskild	12 416	10,4%	573	15,8%	472
	Internationella skolor	421	0,4%	10	0,3%	10
GRUNDSKOLA		1 049 490		4 832		879
därav	Kommun	887 837	84,6%	3 990	82,6%	290
	Stat (sameskolan)	158	0,0%	5	0,1%	1
	Enskild	156 488	14,9%	820	17,0%	581
	Internationella skolor	4 993	0,5%	16	0,3%	15
GRUNDSÄRSKOLA		10 612		574		269
därav	Kommun	10 053	94,7%	540	94,1%	241
	Enskild	559	5,3%	34	5,9%	28
	Landsting	0		0		0
		650		9		1
	Stat	650		9		1
GYMNASIESKOLA		347 863		1 316		454
därav	Kommun	253 556	72,9%	871	66,2%	239
	Enskild	92 191	26,5%	433	32,9%	208
	Landsting	2 116	0,6%	12	0,9%	7
GYMNASIESÄRSKOLA		6 072		251		176 ⁵⁾
därav	Kommun	5 354	88,2%	211	84,1%	144
	Enskild	159	2,6%	8	3,2%	5
	Landsting	559	9,2%	32	12,7%	27

Källa: Skolverket. Samtliga skolformer och fritidshem – Barn/elever – Riksnivå läsåret 2017/18

6.

Den fristående skelsektorn uppdelad efter huvudmännens juridiska form 2017/18

Vilka huvudmän som är idéburna och vilka som drivs som företag är inte alltid tydligt. När det gäller aktiebolag, handelsbolag, kommanditbolag och enskilda firmor är det tydligt att de drivs som företag, men när det gäller ekonomiska föreningar är det ibland oklart. En del av dem kan vara föräldrakooperativ och hamnar då i ett läge mellan ideella och företag. Det kan även finnas stiftelser som äger aktiebolag vilka driver skolor och det finns stora bolag som finansierar stiftelseskolor (som Lemshagstiftelsen som kontrolleras av Wallenberg). Det skulle också vara möjligt för ideella föreningar eller trossamfund att driva aktiebolagsskolor, men vi har inte hittat några exempel på det i statistiken.

I den här studien räknar vi emellertid ekonomiska föreningar, ideella föreningar, stiftelser, SVB-bolag och trossamfund till den idéburna sfären. Detta gör vi framför allt av metodskäl, som nämnts tidigare finns stiftelser som drivs som traditionella företag. Det kan också finnas ekonomiska föreningar som är affärsliknande. Liksom det kan finnas aktiebolagsskolor som drivs av kooperativa organisationer. I huvudsak ger ändå uppdelningen i aktiebolagsskolor och idéburna skolor en korrekt bild. Vi har därför valt att hålla fast vid den. Av dessa är de tre första företeelserna - ekonomiska föreningar, stiftelser och ideella föreningar - helt dominerande, medan det finns ytterst få SVB-bolag och trossamfund som driver skolor.

Andel huvudmän inom friskolesektorn i grundskolan 2017/18 efter juridisk form

Aktiebolag	46%
Ekonomisk förening	20%
Handelsbolag	1%
Fysisk person	0,20%
Kommanditbolag	0,20%
SVB-bolag	0,50%
Stiftelse	15%
Ideell förening	16%
Trossamfund	1%

Andel elever inom friskolesektorn i procent, grundskolan 2017/18

Aktiebolag	70
Ekonomisk förening	9
Handelsbolag	0,2
Fysisk person	0,03
Kommanditbolag	0,03
SVB-bolag	0,1
Stiftelse	12
Ideell förening	9
Trossamfund	0,1

Källa: Skolverkets databaser, 2019.

I grundskolan dominerar aktiebolagen med **46 procent** av huvudmännen och **70 procent** av eleverna.

Andel huvudmän inom friskolesektorn i gymnasieskolan 2017/18 efter juridisk form

Aktiebolag	79
Ekonomisk förening	1
Handelsbolag	0,5
Fysisk person	
Stiftelse	14
Ideell förening	6
Korporationer	0,5

Andel elever inom friskolesektorn i gymnasieskolan 2017/18

Aktiebolag	85
Ekonomisk förening	0,03
Handelsbolag	0,04
Stiftelse	12
Ideell förening	2
Korporationer	0,4

Källa: Skolverkets databaser, 2019.

Aktiebolagen dominerar än mer i gymnasieskolan med **79 procent** av huvudmännen och 85 procent av eleverna.

7.

Utveckling över tid

I Skolverkets rapport Enskilda huvudmän och skolmarknadens ägarstrukturer från 2012 finns en tabell som visar fördelningen mellan de olika formerna av fristående huvudmän under läsåret 2009/10, ett decennium sedan i skrivande stund.

PROCENTUELL FÖRDELNING EFTER HUVUDMANNENS JURIDISKA FORM LÄSÅRET 2009/10

Juridisk form	Huvudmän		Elever	
	Grundskola	Gymnasieskola	Grundskola	Gymnasieskola
	Procent	Procent	Procent	Procent
Aktiebolag	41	73	57	86
Ekonomisk förening	23	2	13	1
Handelsbolag	1	1	0	0
Fysisk person	2	2	1	0
Summa företag	67	78	71	88
Stiftelse	16	14	17	10
Ideell förening	17	7	12	2
Trossamfund	1	0	0	0
Summa organisationer	33	22	29	12
TOTAL ANDEL	100	100	100	100
TOTALT ANTAL	587	249	95948	85510

Källa: Enskilda huvudmän och skolmarknadens ägarstrukturer. Skolverket 2012.

7. Utveckling övertid

Skolverket räknar de ekonomiska föreningarna till gruppen företag. Under 2009 hade de företagsdrivna huvudmännen 67 procent i grundskolan och 78 procent i gymnasieskolan. Organisationerna hade 34 procent i grundskolan och 22 procent i gymnasieskolan. Den juridiska form som dominerar är aktiebolagen med 41 procent respektive 73 procent.

GRUNDSKOLAN. UTVECKLING AV ANDEL HUVUDMÄN 2009 TILL 2017

Utveckling av andel huvudmän i grundskolan	År 2009/10	År 2017/18	Utveckling 2009-2017
Juridisk form	Procent	Procent	Procentenheter
Aktiebolag	41	46	5
Ekonomisk förening	23	20	-3
Handelsbolag	1	1	0
Fysisk person	2	0,2	-1,8
Kommanditbolag		0,2	0,2
SVB-bolag		0,5	0,5
Stiftelse	16	15	-1
Ideell förening	17	16	-1
Trossamfund	1	1	0%
Totalt antal huvudmän	587	586	-1

Källa: Skolverkets databaser, 2019.

I grundskolan är antalet huvudmän lika många 2017 som 2009. Den stora tillväxten skedde under åren 1992 fram till 2009. Aktiebolagen har ökat sin andel av huvudmännen från 41 till 46. De ekonomiska föreningarna har minskat med 3 procent och det har tillkommit tre stycken SVB-bolag med en sammanlagd andel på 0,5%.

GRUNDSKOLAN. UTVECKLING AV ANDEL ELEVER 2009 TILL 2017

Utveckling av andel elever i procent Grundskolan	Elever 2009/2010	Elever 2017/18	Utveckling 2009-2017
Juridisk form	Procent	Procent	Procentenheter
Aktiebolag	57	70	13
Ekonomisk förening	13	9	-4
Handelsbolag	0	0,2	-0,8
Fysisk person	1	0,03	-0,9
Kommanditbolag		0,03	-0,1
SVB-bolag		0,1	0,1
Stiftelse	17	12	-5
Ideell förening	12	9	-3
Trossamfund	0	0,1	0,1
Totalt antal	95 948	111 315	15 367

Källa: Skolverkets databaser, 2019.

Ser man till elevantalet har aktiebolagen ökat från 57 till 70 procent. Övriga former minskar sina elevandelar med undantag för att det har tillkommit tre SVB-bolag.

I första hand är det de stora skolkoncernerna som växer. I dag startas nya fristående skolor oftast av aktiebolag och de stora skolkoncernerna. Då koncernerna har fler skolor och ofta fler elever i varje skola, ökar de sin andel elever mer än antalet huvudmän har ökat. Den koncern som växer snabbast, Internationella engelska skolan, har 700 elever i genomsnitt på sina skolor. Genomsnittet för fristående skolor ligger på 191 elever.

GYMNASIESKOLAN. UTVECKLING AV ANDEL HUVUDMÄN 2009 TILL 2017

Utveckling av andel huvudmän i grundskolan	År 2009/10	År 2017/18	Utveckling 2009-2017
Juridisk form	Procent	Procent	Procentenheter
Aktiebolag	73	79	6
Ekonomisk förening	2	1	-1
Handelsbolag	1	0,5	-0,5
Fysisk person	2		-2
Stiftelse	14	6	-8
Ideell förening	7	14	7
Korporationer		0,5	0,5
Totalt antal	249	209	-40

Källa: Skolverkets databaser, 2019.

I Gymnasieskolan var det en mycket snabb tillväxt av fristående skolor och huvudmän fram till 2008 - 2009. Under de åren växte aktiebolagen betydligt snabbare än i grundskolan och nådde upp till 79 procent av huvudmännen. Utvecklingen ledde till en överetablering av fristående gymnasieskolor. Därefter minskade elevtalen kraftigt och flera skolor fick svårt att rekrytera elever. Samtidigt förändrades gymnasieskolan med ny programstruktur, färre lokala program och striktare bestämmelser kring de ekonomiska bidragen. Sammantaget ledde det till att flera skolföretag gick i konkurs, bland annat JB-koncernen. Detta förklarar den minskning som skett av antalet huvudmän sedan 2009. De senaste åren växer återigen elevtalen och utvecklingen har stabiliserats.

” Syftet med denna studie är emellertid inte att kategorisera varje enskild huvudmäns karaktär utan att beskriva övergripande mönster och tendenser”

GYMNASIESKOLAN. UTVECKLING AV ANDEL ELEVER 2009 TILL 2017

Utveckling av andel huvudmän i grundskolan	År 2009/10	År 2017/18	Utveckling 2009-2017
Juridisk form	Procent	Procent	Procentenheter
Aktiebolag	86	85	-1
Ekonomisk förening	1	0,03	-0,97
Handelsbolag	0	0,04	0
Stiftelse	14	14	0
Ideell förening	7	6	-1
Korporationer	0	0,4	
Totalt antal	85 510	92 920	7 410

Källa: Skolverkets databaser, 2019.

Elevtalen i gymnasieskolan minskade från 2010 och flera år därefter och det är först de senaste åren som de växer igen. Från 2009/10 har aktiebolagen minskat sin andel en aning från en hög nivå och stiftelser har ökat något. Det beror på den överretablering som rådde runt 2010 då flera gymnasieskolor gick i konkurs. Enligt Skolverket ombildades dessutom några av aktiebolagen till stiftelser åren runt 2010. De fristående huvudmännen inom gymnasieskolan har haft en period av omstrukturering.

8.

Särskolan

Särskolan är en liten skolform med få elever totalt sett och få elever på varje skolenhet. Även om lärartätheten är hög så är det få lärare på varje skolenhet.

Fristående huvudmän i grundsärskola efter juridisk form

Form av huvudman	Antal	Andel i procent
Aktiebolag	39	81
Ekonomisk förening	1	2
Handelsbolag	6	13
Fysisk person	2	4
Stiftelse	48	
Ideell förening	151	
Korporationer	559	
Antal elever per skolenhet	15	

Fristående huvudmän i gymnasiesärskola efter juridisk form

Form av huvudman	Antal	Andel i procent
Aktiebolag	25	0,71
Ekonomisk Förening	1	0,03
Stiftelse	8	0,23
Ideell förening	1	0,03
Totalsumma huvudmän	33	0,26
Totalt antal lärare	144	
Totalsumma elever	559	
Antal elever per skolenhet	17	

Källa: Skolverkets databaser, 2019.

9.

Vad utmärker de idéburna huvudmännen?

Den idéburna skolsektorn består bland annat av skolor med särskild pedagogisk inriktning, byskolor, olika former av kooperativ, skolor drivna av trossamfund och skolor som Carlssons skola, Enskilda gymnasiet, Lundsbergs skola och Göteborgs samskola.

De idéburna huvudmännen är relativt små, de har oftast bara en skola, och de är ofta nöjda med det. Ideella huvudmän kan växa genom att ta in något fler elever men de startar sällan nya skolor. Det skiljer dem på ett avgörande sätt från aktiebolagen som växer genom uppköp och genom att starta nya skolor. De ideellas huvudintresse är att få den egna enheten att fungera väl och de har inte de ekonomiska drivkrafterna att expandera.

De flesta idéburna huvudmän har sina skolor i storstäderna, i storstadsregionerna, i universitets- och högskoleorter och i större städer. De idéburna finns huvudsakligen i den södra halvan av Sverige. Stockholm, Göteborg, Uppsala, Malmö och Norrköping har flest idéburna huvudmän. Det finns emellertid även enstaka idéburna huvudmän i mindre kommuner runt om i landet. När det gäller den geografiska spridningen skiljer sig inte de ideella från de företagsdrivna.

Som nämnts tidigare domineras de idéburna huvudmännen av ekonomiska föreningar, ideella föreningar och stiftelser, medan skolor som drivs av SVB-bolag och trossamfund är få (och som också nämnts tidigare finns i realiteten ekonomiska föreningar och stiftelser som inte självklart är idéburna). De kooperativa skolorna återfinns inom gruppen ekonomiska föreningar, men det är långt ifrån alla skolor som drivs som ekonomiska föreningar som är kooperativa. En grov uppskattning – grundat på hur skolornas presenterar sig själva på webbsidor och om de själva kallar sig för kooperativ – är att omkring hälften av de ekonomiska föreningar som bedriver skolverksamhet är någon form av skolkooperativ (föräldrakooperativ, personalkooperativ eller hybridkooperativ). Om det stämmer finns omkring 75 kooperativa huvudmän som driver skolor.

Notabelt är vidare att friskolor med särskild pedagogisk inriktning (vanligen Montessori eller Waldorf) ungefär lika ofta drivs som ekonomisk förening, ideell förening och stiftelse. Likaså drivs de religiöst inriktade skolorna ungefär lika ofta som ekonomisk förening, ideell förening och stiftelse (och i något enstaka fall direkt av trossamfund).

Idéburna skolors riksförbund är en ideell förening som organiserar idéburna skolor.

Riksförbundets medlemmar är skolor som drivs av ekonomiska föreningar, ideella föreningar, stiftelser och som SVB-bolag. Att döma av en medlemsförteckning från 2017 (och ett utdrag ur SCB:s företagsregister) är den största medlemsgruppen ekonomiska föreningar, nästan lika många är stiftelser och en klart mindre grupp ideella föreningar. En möjlig förklaring kan vara att skolor som drivs av ideella föreningar hör till de minsta verksamheterna och med minst resurser. Vidare kan det konstateras att Idéburna skolors riksförbund i princip organiserar alla SVB-bolag, men dessa är totalt sett väldigt få och utgör en obetydlig del av den idéburna friskolesektorn.

Jämfört med kommunala grundskolor har elever på fristående skolor i högre grad välutbildade föräldrar. I SNS-rapporten Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd? från 2011 har nationalekonomen Jonas Vlachos visat att de fristående skolorna dessutom skiljer sig åt beroende på typ av huvudman.

” Delar man upp de fristående skolornas lärartäthet efter typ av huvudman finner man att de idéburna har hög lärartäthet”

Generellt sett har de fristående huvudmännen lägre lärartäthet än de kommunala grund- och gymnasieskolorna. Delar man upp de fristående skolornas lärartäthet efter typ av huvudman finner man att de idéburna har hög lärartäthet. De ligger på samma nivå eller något högre än kommunala skolor.

Rapporten Höj kvaliteten och stoppa vinstjakten i skolan från Socialdemokraterna från 2014 visar att vinstdrivna fristående grundskolor har mycket låg lärartäthet. (Statistiken i rapporten kommer från Skolverkets databas.) De kommunala skolorna hade 12,1 elever per lärare, alla fristående tillsammans hade 12,4 och enbart de vinstdrivna hade 15,2 elever per lärare. Det innebär att en lärare på en fristående aktiebolagsskola har cirka 25 procent fler elever än en lärare på en kommunal skola. Ungefär samma skillnad finns mellan idéburna och aktiebolag.

De fristående huvudmännen har även färre utbildade lärare än de kommunala. En förklaring är att de fristående undantogs från kravet på att anställa utbildade lärare när besluten om friskolorna togs 1992. Det undantaget varade fram till 2003. Men trots att det numera gäller samma bestämmelser har de fristående huvudmännen fortfarande lägre andel utbildade lärare. Läsåret 2017/18 hade de kommunala skolorna 67,4 procent utbildade lärare och de fristående hade 55,9. (Uppgifterna gäller samtliga skolformer)

10.

Analys

Genomgången visar att både de idéburna och de kommunala skolorna trängts tillbaka till förmån för aktiebolagsskolor. Skillnaden är dock stora mellan grund- och gymnasieskolan. Tolkningen av statistiken är till en del också beroende av hur de idéburna skolorna definieras.

Om vi analyserar friskolesektorn inom grundskolan utgör ekonomiska föreningar, SVB-bolag, stiftelser, ideella föreningar och trossamfund 52,5 procent av alla fristående skolor. Räknat på andelen elever som går i dessa skolor utgör dessa dock enbart 30,2 procent. Orsaken är att aktiebolagsskolorna i genomsnitt har betydligt fler elever än idéburna skolor.

När det gäller gymnasieskolan utgör ekonomiska föreningar, stiftelser och ideella föreningar (här finns inga SVB-företag eller trossamfund) 21 procent av alla fristående skolor med 14,03 procent av alla elever inom den idéburna sektorn.

I grundskolan är stiftelserna, de ideella föreningarna och de ekonomiska föreningarna ungefär lika stora aktörer inom den idéburna skelsektorn (medan SVB-bolag och trossamfund är marginella). Inom gymnasieskolan är stiftelserna den dominerande idéburna formen, medan ekonomiska föreningar, ideella föreningar etc är obefintliga. En slutsats är att kooperativt drivna skolor i stort sett enbart finns inom grundskolan (och inom förskolan).

Över tid har andelen grundskolor som tillhör den idéburna sektorn minskat medan aktiebolagsskolorna ökat. Förändringen gäller både andelen huvudmän och andelen elever. Störst har förändringen varit när det gäller andelen elever. Från läsåret 2009/2010 till 2017/18 ökade aktiebolagsskolornas andel av elever inom friskolesektorn ökat med 13 procentenheter (till totalt 70 procent). Samtidigt minskade andelen skolor drivna av ekonomiska föreningar, stiftelser och ideella föreningar, störst var nedgången för skolor drivna av ekonomiska föreningar (en minskning med 3 procentenheter).

När det gäller gymnasieskolorna har utvecklingen stått mer stilla. Där har aktiebolagsskolorna dominerat friskolesektorn från början och har idag 85 procent av eleverna (en andel som är i stort sett oförändrad). Notabelt är att andelen elever inom friskolesektorn som går i skolor drivna av ekonomiska föreningar under den senaste

tioårsperioden minskat från 1 procent till 0,03 procent. Det stödjer tesen att det inte bara är ovanligt med kooperativt drivna gymnasieskolor utan att de under perioden blivit ännu mer ovanliga.

Som nämnts tidigare i rapporten finns skäl att skilja mellan aktiebolagsskolor och idéburna skolor. Medan aktiebolagsskolor har färre lärare per elev har idéburna skolor snarare fler. Det är också en demokratisk skillnad. Idéburna skolor styrs ofta av en demokratisk struktur (även om varianterna är många) medan aktiebolagsskolorna styrs av de privata ägarna. Detta påverkar också hur överskott hanteras. Inom aktiebolagsskolorna plockar ägarna ut vinst medan överskottet i idéburna skolor återinvesteras i verksamheten.

Det finns **fyra orsaker** till att aktiebolagsskolorna ökat på de idéburna skolornas bekostnad.

1 **Ekonomiska incitament att expandera:**

Incitamenten för att driva verksamheten skiljer sig drastiskt mellan aktiebolagsskolor och idéburna. Den ersättning som en fristående skola får, skolpengen, är beräknad på den genomsnittliga kostnaden för en normalelev i respektive kommuns skolor. Ett aktiebolag använder ofta en del av dessa pengar till vinstutdelning och till att bygga upp ett kapital som används för att starta nya skolor eller köpa upp befintliga. Överskottet från verksamheten skapas huvudsakligen genom den låga lärartätheten hos aktiebolagsskolorna. Den enskilt största kostnaden för en skola är lärarnas löner och om varje lärare har många elever går det att bygga upp ett kapital. Undervisningen kan fungera även med låg lärartäthet om man har elever som är självgående och inte behöver extra stöd, vilket aktiebolagsskolorna har.

För de idéburna skolorna är drivkraften ofta pedagogisk, att främja en viss pedagogisk inriktning, eller att utgöra ett lokalt alternativ när det saknas skolor (eller förskolor). För idéburna skolor är det för det mesta inte något mål i sig att växa. Därför använder de i princip hela skolpengsbeloppet till undervisningen och det blir inga pengar över till att expandera eller köpa andra skolor.

Skolpengsbeloppet är inte avsett för att bygga nya skolor eller att expandera i andra kommuner och det ingår inte i beräkningsunderlaget. När kommunen bygger nya skolor skjuter de till pengar från investeringsbudgeten.

2 Runt aktiebolagsskolorna finns en struktur av stöd:

Runt aktiebolagsskolorna finns en organisatorisk apparat för juridiskt stöd och opinionsbildning. Friskolornas riksförbund organiserar alla fristående huvudmän men är i realiteten inriktat på aktiebolagsskolor, bland annat genom ett omfattande juridiskt stöd och politisk lobbyverksamhet för att stärka aktiebolagsskolornas position. En klar majoritet av medlemmarna i Friskolornas riksförbund är också aktiebolagsskolor. Även Almega och Svenskt Näringsliv bedriver ett omfattande lobbyarbete för att gynna aktiebolagsskolorna. För att försvara de idéburna skolornas intressen finns visserligen Idéburna skolors riksförbund, men den organisationens resurser kan inte jämföras med de föregåendes. Spelplanen är minst sagt ojämn.

3 Aktiebolag gynnas generellt framför andra juridiska ägandeformer:

Aktiebolagsskolor har generellt sett enklare att få startkapital och juridiskt stöd än idéburna skolor. Detta hänger samman med att aktiebolag generellt sett gynnas på bekostnad av andra juridiska alternativ, som kooperativ (som ofta drivs i ekonomiska föreningar). Många kooperativa företagare har exempelvis erfarenhet av att det är svårare för ett kooperativ att få banklån än för ett aktiebolag.

4 De stora aktiebolagskoncernerna har vuxit snabbast, vilket skapat stordriftsfördelar:

Flera av aktiebolagsskolorna är stora koncerner som driver många skolor. Skolpengen går till koncernnivån som sedan fördelar ut pengarna till skolorna. Det innebär att koncernerna sitter på ett stort kapital, som också byggts upp genom tidigare vinster, som kan användas för att bilda och köpa upp nya skolor. Trenden är dels att aktiebolagsskolorna expanderar, dels att de stora aktiebolagskoncernerna expanderar inom sektorn av aktiebolagsskolor. Orsaken är ekonomiska muskler, men också att koncernerna kan nyttja stordriftsfördelar i administration, marknadsföring och politisk påtryckning.

4. De stora aktiebolagskoncernerna har vuxit snabbast, vilket skapat stordriftsfördelar:

Vad som skett med friskolesektorn står också i stark kontrast till de syften som skulle uppnås genom att öppna för möjligheten att driva fristående skolor. En av de centrala tankarna var att skapa mer av mångfald och inflytande. Istället har det blivit tvärtom, de mer konforma aktiebolagsskolorna har tagit över mer och mer.

I rapporten finns också statistik över utvecklingen i grundsärskolan och gymnasiesärskolan. Även i dessa två skolformer dominerar aktiebolagen kraftigt inom friskolesektorn. Av de få idéburna alternativ som finns är de absolut flesta stiftelser.

Två typer av förändringar skulle kunna vända den nuvarande trenden mot att aktiebolagsskolorna tar över allt mer av friskolemarknaden. Den ena typen av förändring är politisk med någon form av regler som begränsar aktiebolagsskolorna, det är exempelvis uppenbart att förändringar av den fria etableringsrätten skulle minska andelen aktiebolagsskolor. Den andra formen av förändring är att de idéburna skolorna får ett starkare organisatoriskt stöd och att det överhuvudtaget byggs upp en starkare infrastruktur kring idéburna företag.

Sker inget av detta är dock risken överhängande att den idéburna sektorn kommer att fortsätta att trängas tillbaka. Att döma av statistiken är risken särskilt stor att skolor som drivs i form av ekonomiska föreningar, det vill säga ofta som kooperativ, kommer att minska i andel.

De nya och hårdare kraven för att starta nya fristående skolor är inga problem för aktiebolag och skolkoncerner men de kan vara oöverstigliga för idéburna huvudmän. Det talar för att det blir allt färre nystartade idéburna skolor. Redan idag ser vi att de flesta nybildade friskolor är aktiebolag. En trolig utveckling är att aktiebolagen fortsätter att växa genom att starta nya skolor medan de ideella ligger kvar på i stort sett samma antal huvudmän och skolor som idag.

11.

Källor och intervjuade personer

En politik för det civila samhället, Regeringens proposition 2009/10:55.

Enskilda huvudmän och skolmarknadens ägarstruktur, Skolverket, 2012.

Høj kvaliteten och stoppa vinstjakten i skolan, Socialdemokraterna, 2014.

Ordning och reda i välfärden, Betänkande av välfärdsutredningen, SOU 2016:78.

Privata aktörer inom förskola och skola – En nationell kartläggning av enskilda huvudmän och ägare, Skolverket, Rapport 410, 2014.

Samtliga skolformer och fritidshem – Barn/elever – Riksnivå läsåret 2017/18, Skolverket, 2017/18.

Skolverkets databaser, 2019.

Utdrag ur SCB:s företagsregister över stiftelser, ekonomiska föreningar och ideella föreningar som bedriver skolverksamhet, med markering av medlemmar i Riksförbundet Idéburen skola, Idéburen skola, 2018.

Vlachos, Jonas, Friskolor i förändring, bidrag i Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svenska välfärd?, (red Laura Hartman), SNS, 2011.

Intervjuade personer: Majsa Allelin (doktorand, Uppsala universitet), Magnus Johansson (Friskolornas Riksförbund), Anders Lönroth (tidigare vid Idéburna skolors riksförbund, nu oppositionsråd, mp, i Huddinge), Curt-Olof Mann (Context) samt Ingemar Olsson (Idéburna skolors riksförbund).

